

Військово-патріотичне виховання як складова демократичної освіти: ціннісні орієнтири та суперечності

Галаманжук Леся Людвигівна¹ Мисів Володимир Михайлович²

Опубліковано	Секція	УДК
30.08.2025	Освіта/Педагогіка	37.035:355.23

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20037991>

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз військово-патріотичного виховання як невід’ємної складової демократичної освіти в умовах сучасних суспільних трансформацій і воєнних викликів. Обґрунтовано, що освіта у демократичному суспільстві виконує не лише пізнавальну, а й ціннісно-формувальну функцію, забезпечуючи становлення особистості як активного громадянина, здатного до критичного мислення, відповідальної участі у суспільному житті та усвідомленого прийняття рішень.

Розкрито сутність демократичної освіти як системи, що базується на принципах свободи, рівності, поваги до прав людини, партнерської взаємодії та плюралізму думок. Визначено, що в цих умовах військово-патріотичне виховання набуває нового змісту і розглядається не лише як підготовка до захисту держави, а як багатовимірний процес формування громадянської свідомості, національної ідентичності, моральних якостей і соціальної відповідальності молоді.

У роботі окреслено ключові ціннісні орієнтири військово-патріотичного виховання, серед яких патріотизм, громадянська відповідальність, повага до права, гуманізм, демократизм, національна ідентичність, соціальна згуртованість і орієнтація на особистісний розвиток. Підкреслено, що ефективна реалізація цього напрямку можлива за умови його інтеграції в освітній процес на засадах добровільності, діалогічності, критичного осмислення та недопущення ідеологічного тиску.

Особливу увагу приділено аналізу суперечностей, що виникають у процесі поєднання військово-патріотичного виховання з демократичними принципами. Виявлено напруження між необхідністю формування дисципліни та розвитком особистісної автономії, між ризиками мілітаризації освітнього середовища і збереженням гуманістичних орієнтацій, між героїзацією воєнного досвіду та потребою його критичного і реалістичного осмислення, а також між прагненням до суспільної консолідації та вимогами ідеологічного плюралізму. Обґрунтовано доцільність

¹ доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам’янець-Подільський, Україна. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9359-7261>.

² кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання, професор, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам’янець-Подільський, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1957-0241>.

впровадження моделі «відкритого патріотизму», яка поєднує національні цінності з демократичними стандартами та сприяє формуванню зрілої громадянської позиції.

Висвітлено також актуальні інституційні, інфраструктурні, соціокультурні та психологічні виклики, що впливають на зміст і організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Наголошено на необхідності оновлення освітніх підходів, підготовки педагогічних кадрів до реалізації демократичних практик, а також урахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей здобувачів освіти з метою запобігання їхній травматизації.

Зроблено висновок, що гармонійне поєднання військово-патріотичного виховання з принципами демократичної освіти є важливою умовою формування свідомої, відповідальної та стійкої особистості, здатної до захисту держави й водночас дотримання цінностей прав людини, свободи та соціальної взаємодії.

Ключові слова: демократична освіта; військово-патріотичне виховання; громадянська свідомість; національна ідентичність; патріотизм; демократичні цінності; ціннісні орієнтири; соціальна відповідальність; освітній процес; освітні суперечності.

Military-Patriotic Education as a Component of Democratic Education: Value Orientations and Contradictions

Annotation. The article presents a comprehensive theoretical analysis of military-patriotic education as an integral component of democratic education in the context of contemporary societal transformations and wartime challenges. It is substantiated that education in a democratic society performs not only a cognitive but also a value-forming function, ensuring the development of an individual as an active citizen capable of critical thinking, responsible participation in public life, and conscious decision-making.

The essence of democratic education is revealed as a system grounded in the principles of freedom, equality, respect for human rights, partnership-based interaction, and pluralism of opinions. Within this framework, military-patriotic education acquires a new meaning and is interpreted not merely as preparation for national defense, but as a multidimensional process of forming civic consciousness, national identity, moral qualities, and social responsibility among young people.

The paper identifies key value orientations of military-patriotic education, including patriotism, civic responsibility, respect for law, humanism, democracy, national identity, social cohesion, and a focus on personal development. It is emphasized that the effective implementation of this educational direction is possible only when it is integrated into the educational process on the basis of voluntariness, dialogical interaction, critical reflection, and avoidance of ideological pressure.

Special attention is paid to the analysis of contradictions arising in the process of combining military-patriotic education with democratic principles. The study highlights tensions between the need for discipline and the development of personal autonomy, between the risks of militarization of the educational environment and the preservation of humanistic values, between the glorification of war and the necessity of its critical and realistic interpretation, as well as between the pursuit of social cohesion and the principle of ideological pluralism. The feasibility of implementing the model of "open patriotism," which combines national values with democratic standards and fosters a mature civic position, is substantiated. The article also outlines current institutional, infrastructural, socio-cultural, and psychological challenges that affect the content and organization of the educational process under conditions of martial law and post-war recovery. Emphasis is placed on the need to update educational approaches, train teachers to implement democratic practices, and take into account the age and individual psychological characteristics of learners in order to prevent their traumatization.

It is concluded that the harmonious integration of military-patriotic education with the principles of democratic education is an essential condition for the formation of a conscious, responsible, and resilient individual, capable of defending the state while adhering to the values of human rights, freedom, and social interaction.

Keywords: democratic education; military-patriotic education; civic consciousness; national identity; patriotism; democratic values; value orientations; social responsibility; the educational process; educational contradictions.

Вступ

Сучасний розвиток українського суспільства відбувається в умовах масштабних змін, спричинених одночасно демократичними перетвореннями та реаліями воєнного часу [5]. За таких обставин особливої значущості набуває нове осмислення ролі освіти як середовища формування громадянина, який поєднує громадянську відповідальність із повагою до прав і свобод людини, здатністю до критичного мислення та усвідомленого прийняття рішень. Освіта виконує не лише функцію передачі знань, а й виступає важливим механізмом формування ціннісних орієнтирів, що відповідають засадам демократичного суспільства.

Разом із тим актуалізація військово-патріотичного виховання, обумовлена потребою захисту держави та посилення національної безпеки, порушує питання щодо його змістового наповнення та способів реалізації. Важливим завданням є забезпечення такого підходу, за якого патріотичне виховання не вступає в суперечність із демократичними принципами, а інтегрується з ними, сприяючи формуванню зрілої, відповідальної та самостійної особистості.

Актуальність теми визначається наявністю певних протиріч: між необхідністю формування оборонної свідомості молоді та збереженням гуманістичної спрямованості освіти; між вимогами дисципліни й розвитком автономності особистості; між прагненням до суспільної єдності та дотриманням принципу ідеологічного різноманіття. Це зумовлює потребу в глибшому науковому аналізі місця військово-патріотичного виховання у структурі демократичної освіти, уточненні його ціннісних основ і пошуку ефективних шляхів узгодження зазначених суперечностей.

Наукова та практична значущість дослідження полягає у необхідності комплексного обґрунтування ролі військово-патріотичного виховання в освітньому просторі, конкретизації його ціннісних орієнтирів, а також розробленні підходів, що забезпечують його узгодження з принципами свободи, гуманізму та поваги до прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про підвищену наукову увагу до проблем демократизації освіти та розвитку військово-патріотичного виховання як важливого чинника формування громадянської свідомості молоді. Зокрема, у працях І. Головка демократія розглядається як багатомірне суспільно-правове явище, що визначає ціннісні орієнтири розвитку держави й освіти. Нормативно-правові засади демократичного устрою та пріоритету прав людини закріплено в Конституції України, що виступає основою для формування відповідних освітніх практик.

Проблематика демократичної освіти активно розробляється як у вітчизняному, так і в зарубіжному науковому дискурсі. Так, Ю. Вагід обґрунтовує значення освіти як простору розвитку критичного мислення й громадянської участі, тоді як Дж. Райнер та Е. Гайтон акцентують увагу на впровадженні демократичних практик у підготовці педагогів і шкільному середовищі. В українських дослідженнях (Т. Матусевич, Л. Колесник, О. Власюк, Т. Дараган, С. Терепищій, О. Матвієнко та ін.) демократизація освіти розглядається як складний і суперечливий процес, пов'язаний із подоланням авторитарних традицій та утвердженням цінностей свободи, рівності й партнерської взаємодії.

Окремий напрям наукових розвідок становлять питання військово-патріотичного виховання. У працях О. Остапенка, М. Тимчика, В. Масола, І. Беха, Л. Канішевської, Р. Малиношевського, С. Лазоренка та інших дослідників воно визначається як системний процес формування патріотичних переконань, громадянської відповідальності та готовності до захисту держави. Дослідження підкреслюють важливість інтеграції військово-патріотичного компонента в освітній процес, його зв'язок із фізичним вихованням, а також роль педагогічних умов і методів у досягненні виховних результатів. Значну увагу приділено й нормативно-концептуальним засадам його реалізації, зокрема у відповідних державних концепціях і стратегіях.

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що питання поєднання військово-патріотичного виховання з принципами демократичної освіти, а також осмислення пов'язаних із цим суперечностей і викликів потребує подальшого комплексного дослідження, що й зумовлює наукову актуальність обраної теми.

Мета дослідження – аналіз сутності військово-патріотичного виховання як складової демократичної освіти, визначення його ціннісних орієнтирів, а також виявлення ключових суперечностей і викликів, що виникають у процесі його реалізації в сучасних умовах.

Аналіз літератури

Демократія як форма організації суспільного життя базується на повазі до людської гідності, гарантуванні прав і свобод особистості, активній участі громадян у процесах ухвалення рішень і усвідомленні відповідальності за загальне благо. Водночас її сутність не зводиться лише до функціонування інституцій чи правових механізмів. Вирішальне значення має рівень політичної культури суспільства, яка формується, зокрема, в освітньому середовищі та визначає готовність людини діяти відповідально й свідомо в демократичному просторі.

У ст. 1 Конституції України зазначено, що «Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [4]. У контексті українського законодавства демократія тлумачиться як форма здійснення народовладдя, відповідно до якої саме народ визнається носієм суверенітету та єдиним джерелом державної влади (стаття 5 Конституції України) [4]. Це означає, що влада в державі не є самодостатньою чи відокремленою від суспільства, а походить від громадян і реалізується як безпосередньо (через вибори, референдуми), так і опосередковано через систему органів державної влади та місцевого самоврядування.

Водночас конституційне розуміння демократії нерозривно пов'язане з принципом верховенства права, закріпленим у статті 8 [4]. Йдеться про те, що в державі визнається пріоритет права як універсального регулятора суспільних відносин, а діяльність органів влади має здійснюватися виключно в межах закону та з урахуванням прав і свобод людини. Важливим складником демократичного устрою є також гарантування та реальний захист прав людини, які виступають не лише декларативними нормами, а й практичними орієнтирами державної політики.

На думку І. Головка, демократію доцільно розглядати як складне явище правової реальності, що здійснює вагомий вплив на всі сфери суспільного та державного життя. Вона постає водночас як певний ідеал суспільного устрою, заснований на фундаментальних цінностях свободи, рівності та дотримання прав людини і громадянина, а також як специфічний державний режим, який визначає ключові способи реалізації влади [3].

У науково-юридичному дискурсі підкреслюється багатовимірність цього поняття. Демократія трактується не лише як форма організації влади, а й як система, що забезпечує реальне здійснення народовладдя, передусім через утвердження рівності

громадян, гарантування їхніх конституційних прав і свобод, а також створення умов для активної участі особистості в суспільно-політичному житті [3].

У цьому вимірі освіта виходить за межі простої передачі інформації та постає як середовище формування особистості громадянина, здатного мислити критично, вести конструктивний діалог, виявляти толерантність і брати активну участь у житті суспільства. Саме в освітньому процесі закладаються основи відповідального ставлення до себе, інших і спільноти загалом.

Демократична освіта спрямована на розвиток людини як активного суб'єкта власного життя і повноправного учасника громадянського суспільства. Її засадничими орієнтирами виступають забезпечення рівного доступу до освіти, визнання й повага до різноманіття, партнерські відносини між усіма учасниками освітнього процесу, а також формування умінь і досвіду участі в демократичних практиках. Такий підхід передбачає створення освітнього середовища, у якому здобувачі не лише опановують знання про демократичні цінності, а й мають змогу застосовувати їх у повсякденній навчальній взаємодії.

За спостереженнями Т. Матусевич та Л. Колесник [6], питання демократизації освіти в Україні протягом останніх десятиліть перебуває в центрі уваги як наукового, так і політичного дискурсу. Водночас осмислення цього процесу має виразні національні особливості, що зумовлені історичним досвідом, соціокультурними трансформаціями та специфікою розвитку освітньої системи.

Дослідниці виділяють, що однією з характерних рис становлення демократичного дискурсу в освіті є його формування через протиставлення радянській освітній моделі. Суттєві суспільно-політичні й економічні зміни, пов'язані з розпадом соціалістичної системи та переходом до нових форм державності, актуалізували потребу глибокого переосмислення освітніх підходів. У цьому контексті особливого значення набуло подолання таких рудиментів минулого, як надмірна регламентація освітнього процесу, домінування авторитарної, монологічної взаємодії між учителем і учнем, ідеологічна заангажованість навчання, а також використання репресивних педагогічних практик [6].

Важливим напрямом розвитку демократичних ідей в освіті стало також звернення до інтелектуальної спадщини українських мислителів і педагогів, зокрема Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, С. Русової, Б. Грінченка та інших. Їхні ідеї зберігають актуальність і сьогодні, оскільки значною мірою пов'язані з усвідомленням ролі освіти у процесах націє- та державотворення. Зокрема, ще на початку ХХ століття С. Русова наголошувала на необхідності виховання молоді в дусі демократії як передумови формування гуманістичного суспільства, підкреслюючи значення саморозвитку особистості та її служіння родині, громаді й державі. У цьому ж контексті сучасні дослідники активно переосмислюють і педагогічні підходи, що ґрунтуються на демократичних засадах, зокрема ідеї В. Сухомлинського.

Окрему увагу слід приділити активній інтеграції української освітньої науки у міжнародний простір. Співпраця з європейськими та американськими науковими центрами сприяє запозиченню й адаптації сучасних підходів до демократизації освіти, а також розробленню ефективних практик формування демократичної культури в освітньому середовищі. Це, своєю чергою, забезпечує поступове впровадження ідей демократії не лише на рівні теорії, а й у повсякденній освітній практиці [6].

Освітні заклади, передусім школа, розглядаються як один із провідних чинників становлення й утвердження демократії як основи суспільного співжиття. Саме через освітній процес створюються умови для набуття здобувачами освіти практичного досвіду демократичної взаємодії, оскільки система освіти не лише передає знання, а й цілеспрямовано підтримує та розвиває відповідні цінності й моделі поведінки.

За підходом Ю. Вагіда [13], демократична освіта постає як ідеал, у якому демократія водночас виступає і метою, і засобом навчання. Це означає, що освітній процес наповнюється такими цінностями, як свобода вибору, рівність, справедливість, взаємна повага та довіра. Важливою ознакою такого підходу є орієнтація на самовизначення особистості в спільноті рівних, а також визнання рівнозначності голосів усіх учасників освітнього процесу, включно з учнями та вчителями. У цьому сенсі демократична освіта набуває емансипативного характеру, сприяючи розвитку автономії та відповідальності.

У західному науковому дискурсі щодо впровадження демократичних засад в освіті особливу увагу зосереджено на двох ключових напрямках. Перший пов'язаний із підготовкою педагогів, здатних реалізовувати демократичні принципи в освітньому середовищі. Другий – із розширенням прав і можливостей усіх учасників освітнього процесу, включаючи учнів, учителів, адміністрацію закладів освіти, що сприяє формуванню партнерської взаємодії та спільної відповідальності за результати освітньої діяльності [12].

У сучасних умовах особливої актуальності набуває усвідомлення того, що військово-патріотичне виховання може розглядатися як органічна складова демократичної освіти. Його зміст не обмежується лише формуванням готовності до захисту держави, а передбачає виховання громадянської відповідальності, поваги до прав і свобод людини, усвідомлення цінності незалежності та територіальної цілісності країни.

Військово-патріотичне виховання доцільно трактувати як цілеспрямований і багатогранний процес розвитку особистості, що передбачає формування громадянської свідомості, усвідомлення національної належності та готовності діяти в інтересах суспільства і держави на засадах відповідальності.

У контексті демократичних цінностей таке виховання не може будуватися на примусі чи нав'язуванні певних ідеологічних установок. Його зміст і форми мають спиратися на добровільну участь, осмислене ставлення, можливість відкритого обговорення та право особистості на самостійний вибір позиції.

О. Остапенко та М. Тимчик наголошують, що в умовах сучасних викликів, зумовлених війною України та російської федерації, проблема військово-патріотичного виховання набуває особливої значущості. Йдеться не лише про відкриту воєнну агресію, а й про тривалий вплив гібридної війни, важливою складовою якої є інформаційний тиск, спрямований на формування й трансформацію свідомості, а подекуди й підсвідомих установок підростаючого покоління [10].

У такій ситуації підвищується потреба в удосконаленні змісту та форм військово-патріотичного виховання учнівської молоді. Це пов'язано з необхідністю формування стійких ціннісних орієнтацій, розвитку критичного мислення, здатності протистояти маніпулятивним інформаційним впливам і водночас усвідомлювати значення національної безпеки та територіальної цілісності держави.

Крім того, ефективне військово-патріотичне виховання розглядається як важливий чинник суспільної консолідації. Воно сприяє згуртуванню громадян навколо спільних цінностей і цілей, формує готовність до відповідального захисту держави, а також підтримує розвиток активної громадянської позиції. У цьому контексті йдеться не лише про підготовку до можливого збройного захисту, а й про виховання свідомого громадянина, здатного діяти в інтересах суспільства та держави в умовах складних соціально-політичних трансформацій.

Так, О. Остапенко, М. Тимчик та В. Масол [9] розглядають військово-патріотичне виховання як складну інтегративну характеристику особистості старшокласника, що поєднує моральні переконання та вольові якості. Воно виявляється не лише на рівні переконань, а й у реальній поведінці учнів – їхній активній позиції, готовності до

проходження строкової служби у Збройних Силах України, а також у здатності свідомо узгоджувати власні дії з нормами моралі та суспільно прийнятими правилами.

У межах такого підходу особлива увага приділяється формуванню вміння дотримуватися встановлених норм не через зовнішній примус, а завдяки внутрішньому усвідомленню їх значущості. Це передбачає розвиток у здобувачів освіти комплексу особистісних якостей, серед яких: рішучість, самостійність, дисциплінованість, цілеспрямованість, витримка, здатність до самоконтролю, впевненість у власних силах, організованість і відповідальність. Важливим є також формування готовності підпорядковувати власну поведінку суспільно значущим цілям і цінностям, зокрема пов'язаним із захистом держави.

Дослідники підкреслюють, що досягнення таких результатів значною мірою залежить від належної організації освітнього процесу. Цілеспрямована педагогічна діяльність у сфері військово-патріотичного виховання створює умови для формування у старшокласників внутрішньо вмотивованої готовності до виконання громадянського обов'язку, зокрема до служби в Збройних Силах України та участі в захисті країни [9].

І. Бех, Л. Канішевська та Р. Малиношевський [1] розглядають військово-патріотичне виховання як важливу науково-практичну складову загальної теорії виховання. У межах цього підходу вони окреслюють систему принципів, на яких має ґрунтуватися його сучасна модель. Зокрема, дослідники наголошують на необхідності подолання впливів російського культурно-ідеологічного простору та утвердження чіткої національної орієнтації, спрямованої на збереження і розвиток української ідентичності. Важливим є також формування готовності до захисту держави як усвідомленого громадянського обов'язку. Поряд із цим підкреслюється значення гуманізації виховного процесу, що передбачає повагу до особистості, її гідності та прав.

Серед інших принципів виокремлюються ідеї суспільної згуртованості, розвитку конструктивного лідерства, забезпечення безперервності й послідовності виховного впливу, а також інтеграції військово-патріотичного компонента в загальну систему освіти. Окрему увагу приділено відповідності виховання культурному контексту, високому рівню педагогічної майстерності, розвитку здатності до особистісної рефлексії, а також формуванню позитивного світогляду, що поєднує виховний оптимізм із прагненням до соціальної злагоди [1].

У процесі демократизації освіти військово-патріотичне виховання набуває значення важливого інструменту формування активної громадянської позиції та готовності відстоювати демократичні засади держави. Воно виходить за межі вузького розуміння як підготовки до служби й поступово трансформується в засіб цілісного розвитку особистості, яка здатна усвідомлено брати на себе відповідальність за майбутнє країни.

С. Лазоренко [5] зазначає, що в цьому контексті військово-патріотичне виховання доцільно розглядати як цілеспрямовану та системну діяльність державних інституцій і громадських організацій, спрямовану на формування у молодого покоління стійких патріотичних переконань, почуття відданості своїй державі, а також готовності до свідомого виконання конституційного обов'язку щодо захисту суверенітету та національних інтересів України.

У системі освіти воно виступає важливим компонентом навчально-виховного процесу, оскільки сприяє становленню особистості громадянина, який поєднує духовно-культурні цінності, моральну зрілість і активну громадянську позицію. Через це військово-патріотичне виховання виконує функцію формування не лише знань і навичок, а й цілісного світогляду та відповідального ставлення до власної держави.

Реалізація цього напрямку виховання здійснюється через низку педагогічних підходів і методів. Зокрема, важливе місце займає метод переконання та позитивного стимулювання, який сприяє розвитку впевненості у власних силах та формуванню мотивації через участь у змаганнях і активних формах навчання, зокрема на заняттях з

фізичної культури. Значну роль відіграє також професійна компетентність педагога, особливо в межах предмета «Захист України», де вчитель виступає не лише носієм знань, а й прикладом для наслідування, здатним зацікавити учнів і сформувати позитивне ставлення до предмета.

Окремим напрямом є самопідготовка здобувачів освіти, яка передбачає систематичну роботу над собою, розвиток внутрішньої мотивації, патріотичних почуттів, а також формування навичок самонавчання і самоконтролю. Саме така діяльність забезпечує поступове становлення свідомої, відповідальної та патріотично орієнтованої особистості [5].

У системі освіти військово-патріотичне виховання під час освітнього процесу реалізується через різноманітні організаційні форми роботи. Зокрема, воно охоплює проведення дискусій, лекційних занять і зустрічей із ветеранами війни та військовослужбовцями, які мають практичний бойовий досвід. Такі заходи сприяють не лише передачі знань, а й формуванню емоційно-ціннісного ставлення молоді до захисту держави.

Важливе місце посідають також екскурсії до військових частин, закладів військової освіти, профільних установ і музеїв військово-історичного спрямування. Окрім того, значну роль відіграє залучення здобувачів освіти до роботи гуртків і військово-патріотичних клубів, де вони можуть поглиблювати свої знання та набувати практичних навичок у відповідному напрямі.

Як зазначають О. Остапенко та Л. Нечипоренко [8; 7], однією з ключових форм організації військово-патріотичного виховання є військово-шефська робота. Вона передбачає налагодження системної співпраці між військовими частинами, закладами вищої військової освіти, кафедрами військової підготовки, органами державної влади й місцевого самоврядування, а також цивільними закладами освіти різних рівнів акредитації. Така взаємодія спрямована на реалізацію спільних виховних заходів, формування у молоді патріотичних цінностей, громадянської свідомості та любові до України.

Результати

У Концепції військово-патріотичного виховання в системі освіти України [11] через мету, завдання та принципи можна простежити основні цінності військово-патріотичного виховання, які виступають основними ціннісними орієнтирами:

- цінність патріотизму, що охоплює любов до Батьківщини, відданість українському народові та готовність до захисту держави;
- цінність національної ідентичності, яка передбачає усвідомлення належності до української держави, гордість за неї та віру в її майбутнє;
- громадянська відповідальність, що виявляється у готовності виконувати конституційний обов'язок, брати участь у забезпеченні безпеки держави та сприяти її розвитку;
- повага до держави і права, зокрема до Конституції, законів, військової присяги та встановлених норм суспільного життя;
- шанування державних символів, національних і військових традицій, а також збереженні історичної пам'яті як складника національної свідомості;
- морально-духовні цінності, що передбачають формування високих моральних якостей, духовності та неприйняття насильства і бездуховності;
- гуманізм, який проявляється у повазі до прав і свобод людини, визнанні людської гідності як найвищої цінності та орієнтації виховного процесу на особистість;
- принцип демократизму, що передбачає утвердження прав і свобод, недопущення дискримінації та виховання поваги до інших;

– цінності колективізму та суспільної єдності, які полягають у згуртуванні громадян навколо ідеї незалежності держави, взаємній підтримці та співпраці між суспільством і Збройними силами;

– орієнтація на особистісний розвиток, самовдосконалення та формування професійних і психологічних якостей, необхідних для виконання громадянського і військового обов'язку [11].

Військово-патріотичне виховання в демократичній освіті – це процес пошуку балансу між обов'язком захищати державу та вихованням вільної, критично мислячої особистості. Проте, тут також можна простежити деякі суперечності, серед яких:

– *проблема співвідношення мілітаризації освітнього середовища та збереження демократичних цінностей.* Існує ризик трансформації військово-патріотичного виховання у форму латентної мілітаризації, що може призводити до домінування дисциплінарно-ієрархічних практик над розвитком критичного мислення, громадянської активності та гуманістичних орієнтацій. У цьому контексті принципово важливим є забезпечення такого змістового наповнення ВПВ, яке сприятиме формуванню свідомого патріотизму, поєданого з рефлексивністю, повагою до прав людини та здатністю до критичного аналізу;

– *суперечність між вимогами військової дисципліни та принципами свободи особистості.* Військова підготовка передбачає чітку регламентацію поведінки, субординацію та підпорядкування, тоді як демократична освіта орієнтується на розвиток автономії, суб'єктності та індивідуальних освітніх траєкторій. Це зумовлює необхідність переосмислення дисципліни як внутрішньо прийнятої цінності (самодисципліни), що не суперечить праву особистості на самовираження та свободу вибору;

– *проблема балансу між героїзацією військових подій і реалістичним висвітленням війни.* Надмірна героїзація може призводити до спрощення історичного досвіду та ігнорування його трагічних аспектів, зокрема людських втрат, моральних дилем і психологічних наслідків. Натомість демократичний освітній підхід передбачає комплексне й об'єктивне представлення воєнної тематики, що сприяє формуванню зрілої громадянської позиції, емпатії та усвідомлення цінності миру;

– *інституційні та кадрові виклики, пов'язані з необхідністю оновлення змісту освіти, розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення та підготовки педагогічних кадрів.* Ефективна реалізація ВПВ вимагає від педагогів сформованості не лише предметних знань, а й компетентностей демократичного викладання, зокрема вмінь організувати діалог, запобігати індоктринації та підтримувати критичне мислення здобувачів освіти;

– *напруження між потребою у формуванні ціннісної єдності та принципом ідеологічного плюралізму.* Патріотичне виховання орієнтоване на консолідацію суспільства навколо спільних національних цінностей, тоді як демократичне середовище передбачає різноманіття поглядів і інтерпретацій. У цьому контексті доцільним є утвердження моделі «відкритого патріотизму», що поєднує національну ідентичність із толерантністю, інклюзивністю та критичністю мислення;

– *ризик політизації освітнього процесу,* за яких військово-патріотичне виховання може використовуватися як інструмент трансляції певних ідеологічних установок. Це суперечить принципам академічної добросовісності та нейтральності освіти, що є базовими для демократичного суспільства;

– *психологічні виклики, пов'язані з можливою травматизацією здобувачів освіти в умовах актуалізації воєнної тематики.* З огляду на це, ВПВ має реалізовуватися з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей, із дотриманням принципів психогігієни та спрямуванням на підтримку емоційної стійкості й резильєнтності.

Період воєнного стану та відбудови держави супроводжується комплексом викликів інституційного, інфраструктурного, соціокультурного та виховного характеру, що впливають на всі сфери суспільного життя:

– *інституційні виклики* полягають у необхідності забезпечення ефективної роботи органів державної влади та системи освіти в умовах обмежених ресурсів. Основні завдання включають реалізацію оборонних пріоритетів, захист цивільного населення, розвиток безпекової інфраструктури та формування в молоді оборонної свідомості й навичок безпеки;

– *інфраструктурні виклики* зумовлені масштабними руйнуваннями та міграційними процесами, які призвели до появи мільйонів внутрішньо переміщених осіб і біженців. Це створює довготривалі ризики для соціальної стабільності та національної безпеки;

– *соціокультурні виклики* пов'язані з погіршенням якості життя, втратою житла, доступу до медицини та інших базових послуг, що може спричинити соціальну напругу. Додатково значним фактором є перебування громадян за кордоном, що впливає на демографічні та економічні процеси. У цьому контексті актуальними є державна підтримка ВПО, розвиток цифрової освіти та стимулювання повернення громадян в Україну, а також посилення національно- та військово-патріотичного виховання;

– *культурні виклики* стосуються переосмислення історичної пам'яті та подолання наслідків колоніального минулого. Важливими завданнями є дерусифікація культурного простору, увічнення героїв сучасної боротьби за незалежність, а також переоцінка культурної спадщини з позицій національної ідентичності;

– *виховні виклики* пов'язані з впливом воєнної агресії на дітей та молодь, зокрема в умовах інформаційного тиску та загроз безпеці. Це зумовлює потребу у формуванні в учнів навичок безпечної поведінки, стійкості до кризових ситуацій, знань алгоритмів дій під час надзвичайних подій та бойових дій, особливо на деокупованих територіях [2].

Висновки

Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що демократична освіта є визначальним чинником становлення громадянського суспільства, оскільки сприяє розвитку особистості як активного, відповідального й здатного до критичного осмислення суб'єкта. Її основу становлять такі цінності, як свобода, рівність, повага до прав людини, участь у процесах ухвалення рішень і відповідальність за спільне благо.

Обґрунтовано, що військово-патріотичне виховання в сучасних умовах варто розглядати як невід'ємний компонент демократичної освіти. Його зміст виходить за межі суто підготовки до оборони держави та охоплює формування громадянської свідомості, національної ідентичності, моральних якостей і відповідального ставлення до суспільства. За умови дотримання принципів добровільності, гуманістичної спрямованості, розвитку критичного мислення та відкритого діалогу воно набуває особистісно орієнтованого й гуманістичного характеру.

Серед ключових ціннісних орієнтирів військово-патріотичного виховання виокремлено патріотизм, громадянську відповідальність, національну самосвідомість, повагу до права, гуманізм і відданість демократичним засадам. Їх реалізація сприяє формуванню цілісної особистості, здатної свідомо виконувати громадянські обов'язки та брати участь у суспільному житті.

Водночас встановлено наявність низки суперечностей, що виникають у процесі поєднання військово-патріотичного виховання з демократичною освітньою моделлю. Йдеться про напруження між тенденціями мілітаризації та гуманістичними цінностями, між вимогами дисципліни та свободою особистості, між героїзацією війни й необхідністю її критичного осмислення, а також між потребою суспільної єдності та збереженням ідеологічного плюралізму. Їх подолання пов'язане з утвердженням

підходу, який умовно можна визначити як «відкритий патріотизм», що поєднує національну свідомість із демократичними принципами.

Окрему увагу приділено тому, що сучасні умови воєнного стану та післявоєнного відновлення загострюють інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні виклики, які впливають на зміст і організацію освітнього процесу. За таких обставин військово-патріотичне виховання відіграє важливу роль як чинник консолідації суспільства, зміцнення психологічної стійкості молоді та розвитку її здатності протидіяти інформаційним і психологічним впливам.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України : реалії та орієнтовні позиції. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. №5(2), С. 107. URL : <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>.
2. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України : стратегічні напрями / за ред. І. Д. Бега, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.
3. Головка І. В. Стан та перспективи формування ліберальної демократії в Україні. Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 27. С. 367-375.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Редакція 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Лазоренко С. С. Військово-патріотичне виховання як складова частина політики обороноздатності країни. Олімпійський та паралімпійський спорт, випуск 1, 2023. С. 21-25.
6. Матусевич Т. , Колесник Л. Демократія в освіті : ідеальне буття чи педагогічна реальність? Філософія освіти. Philosophy of Education. 2019. № 1 (24). С. 115-127.
7. Нечипоренко Л. А., Олексієнко Я. І., Шахматов В. А., Верещагіна О. П. Фізичне виховання та військово-прикладна підготовка молоді України : навчально-методичний посібник. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2017. 216 с.
8. Остапенко О. І., Зубалік М. Д. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України. Вища школа. 2015. № 4-5. С. 118-126.
9. Остапенко О. І., Тимчик М. В., Масол В. В. Військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 3К (147). 2022. С. 306-310.
10. Остапенко О., Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2021. Вип. 25. Кн. 2. С. 62-73.
11. Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2024 № 554. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0554322-24#Text>.
12. Rainer J., Guyton E. Democratic practices in teacher education and the elementary classroom. Teaching and Teacher Education. 15, 1999. P. 121-132.
13. Waghid Y. Pedagogy Out of Bounds : Untamed Variations of Democratic Education. Educational futures : rethinking theory and practice, v. 63. 2014. 103 p.